

શ્રી ચારૂપમણ્ડન પાર્શ્વનાથસ્તુતિ: ॥

- સં. સ્વ. આગમપ્રભાકર મુનિ પુણ્યવિજયજી

અહીં નીચે સાત શ્લોકોવાલી એક સ્તુતિ આપેલી છે તે પાટણ પાસે આવેલા ગામ ચારૂપમાં બિરાજમાન શ્રી પાર્શ્વનાથ ભગવાનની છે. તેના કર્તા કોણ છે ? તેની માહિતી જાણમાં નથી, પરંતુ સ્તુતિનાં પદ્યો ઉપરથી માલૂમ પડે છે કે કોઈ વિદ્વાન આચાર્ય થકે આ સ્તુતિ કરેલી છે.

સ્તુતિમાં યમકો આવેલાં છે અને તેને લીધે એ એક ભિન્ન કાવ્યમય બનેલી છે.

યમક નામનો એક અલંકાર છે. આ અલંકાર શબ્દરૂપ છે. યમકનું સ્વરૂપ મહાકવિ વાગ્ભટે પોતાના વાગ્ભટાલંકારમાં આ પ્રમાણે આપેલ છે

“સ્યાત્ પાદ-પદ-વર્ણાનામાવૃત્તિ: સંયુતાડ્યુતા ।

યમકં ભિન્નવાચ્યાનામાદિમધ્યાન્તગોઘ્નમ્ ” ॥ ૨૨ ॥

(વાગ્ભટાલંકાર ૪ પરિચ્છેદ)

જે પદ્યમાં ભિન્ન ભિન્ન અર્થવાળા એવા સમાન અક્ષરોવાળા પાદોની, પદોની અને વર્ણોની વારંવાર આવૃત્તિ દેખાતી હોય તેનું નામ યમક. આવૃત્તિ એટલે ફરી ફરીને ઉચ્ચારણ. આ સંયુત આવૃત્તિ એવી હોય છે કે જેમાં વચ્ચે બીજું કોઈ પદ આવતું હોય અને આ અયુત આવૃત્તિ એવી પળ હોય છે કે જેમાં વચ્ચે બીજું કોઈ પદ આવતું હોય, વળી આ યમક, આદિમાં વચ્ચે અને અંતે પળ હોય છે, ક્યાંય આદિમાં યમક હોય છે, ક્યાંય મધ્યમાં અને ક્યાંય અંતમાં પળ યમક હોય છે. જેમાં ચારે પાદ એક સરખાં હોય તેને ચતુષ્પદ એવું મહાયમક કહેવામાં આવે છે.

આ સ્તુતિમાં શરૂઆતનાં બે પદ્યોમાં બીજું અને ચોથું પાદ આખું યમકમાં છે. ત્રીજા અને ચોથા પદ્યમાં પ્રથમ પાદ અને તૃતીય પાદ યમકમાં છે અને બીજું અને ચોથું પાદ પળ યમકમાં છે. પાંચમા પદ્યમાં પ્રથમ પાદ અને ચતુર્થ પાદ યમકમાં છે તથા બીજા પાદમાં અને ત્રીજા પાદમાં અનુપ્રાસ અલંકાર છે. અનુપ્રાસ એટલે “તુલ્યશ્રુત્યક્ષરાવૃત્તિ: અનુપ્રાસ: સ્ફુરદ્ગુણ:” (વાગ્ભટાલંકાર શ્લો. ૧૭ ચોથો પરિચ્છેદ) અર્થાત્ જે કાવ્યમાં સરખે સરખા પળ ભિન્ન અર્થવાળા અક્ષરોની વારંવાર આવૃત્તિ હોય તે કાવ્યમાં અનુપ્રાસ અલંકાર સમજવો. એકને એક અક્ષરોની આવૃત્તિ હોય તેનું નામ તત્પદ અનુપ્રાસ અને નોંખા નોંખા અક્ષરોની આવૃત્તિ હોય તેનું નામ અતત્પદ અનુપ્રાસ. અતત્પદ અનુપ્રાસને છેકાનુપ્રાસ કહેવામાં આવે છે. અને તત્પદ

અનુપ્રાસને લાઘવપ્રાસ કહેવામાં આવે છે. આ પાંચમા પદ્યમાં છેકાનુપ્રાસ છે.

“**વિભાવરીનાથ વિભાસ્વભાવા**” તથા “**વામેય મે કામિતકા તનુશ્રી**” આ બંને પાદોમાંના બીજા પાદમાં ‘ભા’ અક્ષરની વારે વારે આવૃત્તિ થયેલી છે. અને ત્રીજામાં એટલે ‘વામેય’ એ પાદમાં ‘મે’ ‘કા’ અને ‘ત’ અક્ષરની આવૃત્તિ થયેલી છે.

છઠ્ઠું પદ્ય તો મહાયમક રૂપ છે, કેમકે એમાં ચારે પાદો યમકમય છે. આવાં યમકવાળાં પદ્યોની ગણના ચિત્રકાવ્યમાં થાય છે. આવાં પદ્યોમાં વિશેષ કરીને શબ્દોની ચમત્કૃતિ હોય છે. અર્થની તો ઁંચાઁંચ કરવી પડે છે. તેમ એ અર્થમાં કોઈ વિશેષ ઁૂબી પળ નથી આવતી. આવાં કાવ્યો શબ્દપ્રધાન હોય છે, એટલે એમાં શબ્દની જ ચમત્કૃતિ વિશેષ રીતે ધ્યાન ઁંચે એવી હોય છે. આ પદ્યો જોનાર પંડિત આ હકીકત વિના પ્રયાસે સમજી શકે એમ છે.

આ પદ્યોની અવચૂરિ પળ મળે છે. એ અવચૂરિ પળ આ સાથે જ દરેક શ્લોકની નીચે આપેલી છે. એમાં [] આવા કાંડસમાં જે મૂકેલું છે તે સંપાદકે પોતે શુદ્ધરૂપ બતાવવા મૂકેલું છે. કેમકે અવચૂરિમાં લહિયાની સરતચૂકથી ક્યાંક અશુદ્ધિ આવી ગઈ છે. ગોળ કાંડસમાં એટલે () આ નિશાનમાં જે લખાળ છે તે પળ સંપાદકે લખેલ છે. તે લખાળ એટલા માટે મૂકેલું છે કે અર્થ સમજનાર પાદના પદચ્છેદની બરાબર સમજ અને ક્યાંક અર્થની સ્પષ્ટતાની પળ ગરજ એ લખાળ સારે છે.

ત્રીજા પદ્યમાં મૂળમાં ‘તારકાય’ એમ બે ટેકાળે છે ત્યાં અવચૂરિમાં એક સ્થળે ‘તારળ’ છે અને નીચેના સ્થળે ‘તારકાર’ છે એ બરાબર બંધ બેસતું નથી માટે ત્યાં સ્પષ્ટતા આપેલી છે.

ચોથા પદ્યમાં ‘લસમાનનન્દ’ એવા પાઠ છે. એનો અર્થ કરતાં અવચૂરિકાર ‘અલસઃ’ એવો અર્થ આપે છે. ધગવાનને ‘અલસઃ’ વિશેષળ બરાબર બેસતું નથી માટે સંપાદકે ‘લસ’ એમ સૂચવેલું છે છતાં ‘અલસઃ’ ને જ અહીં લગાડવું હોય તો ‘અરસ’ એમ અર્થ કરવો જોઈએ. ‘અરસઃ’ એટલે જેમને સંસારની પ્રાપંચિક પ્રવૃત્તિઓમાં રસ નથી અથવા જેમળે રસના નો જય કરેલો છે. ચિત્રકાવ્યમાં જેમ ‘વ’ અને ‘બ’ એક મનાય છે તેમ ‘ર’ અને ‘લ’ પળ એક મનાય છે. પાંચમા પદ્યમાં ‘અબાલભાલ’ અને ‘નવાલભાલ’ એમાં ‘વ’ અને ‘બ’ ની એકતાની નોંધ આપેલ છે.

આટલી નોંધ આ પદ્યો માટે પૂરતી છે. અર્થો બરાબર સ્પષ્ટ થાય એ માટે સંપાદકે દરેક પદ્યમાં તે તે શબ્દો ઉપર નંબરો રાખેલા છે અને આ નંબરો દરેક પદ્યમાં જુદા જુદા મૂકેલા છે.

વાચકો ભગવાન-વીતરાગદેવની ભક્તિધારા પોતામાં કોઈ વિશેષ ગુણની પ્રાપ્તિ માટે પ્રયત્ન કરે એવી જ એક ઇચ્છાથી આ પદ્યોને પ્રકાશમાં મૂકું છું. પ્રયત્ન વિના વિશેષ ગુણની પ્રાપ્તિ થતી નથી અને એવા પ્રયત્ન માટે ભક્તિ એક નિમિત્ત રૂપ છે.

તમાલનીલચ્છવિપિચ્છિલાઙ્ગ^૧: સિદ્ધાન્તમુદ્રાસહિતો મનોજ્ઞ^૨ : ।

જીયાજ્જિનેન્દ્ર: પ્રભુપાર્શ્વનાથ: સિદ્ધાન્તમુદ્રાસહિતો મનોજ્ઞ^૩: ॥૧॥

૧. પિચ્છિલાઙ્ગ: વ્યાસવપુ: । ૨. સિદ્ધાન્તમુદ્રાસહિત: સિદ્ધાન્તશ્ચ મુચ્ચ મુદ્-
હર્ષ: રા-દાનમ્, તેન સહિત: પ્રધાન: । (અર્થાત્ સિદ્ધાન્ત-મુદ્-રા એતૈ: સહિત:) ।
૩. અન્તં મરણમ્ તસ્ય મુદ્રા (અન્તમુદ્રા) તા [તામ્] સ્યતિ વિનાશયતિ ઇતિ
(સ: અર્થાત્ અન્તમુદ્રાસ:) સિદ્ધ: પ્રસિદ્ધ: અન્તમુદ્રાસો યસ્ય સ: (અર્થાત્
સિદ્ધ-અન્તમુદ્રા-સહિતો) । ૪. મનો વર્જિતમુક્તત્વાત્ (?) ॥૧॥

વરેણ્યલાવણ્યનિધે ! વિધેહિ સદા મહાનન્દમહાસુખાનિ ।

પ્રભાવભઙ્ગીભરિત્રિલોક ! સદામહાનન્દમહાસુખાનિ ! ॥૨॥

૧. મહાનન્દમહાસુખાનિ - પરમપદસુખાનિ (મહાનન્દો મોક્ષ: નિર્વાણમ્
“મહાનન્દોઽમૃતં સિદ્ધિ: કૈવલ્યમપુનર્ભવ:” દેવાધિદેવકાણ્ડ શ્લો-૭૪
અભિધાનચિંતામણિ) (કર્મપદમ્) । ૨. પ્રભાવભઙ્ગીભરિત્રિલોક !-મહિમાવિલા-
સભરિતવિશ્વ ! (પ્રભાવભઙ્ગી મહિમાવિલાસ: તેન ભરિત: ત્રિલોક: યેન સ:,
તસ્ય સમ્બુદ્ધૌ) । ૩. સદામહાનન્દમહાસુખાનિ-સતાં શિષ્ટાનામ્ યે આમા: રેગા:
તાન્ હન્તિ સ સદામહા । આનન્દો હર્ષ: (મહ:)-ઉત્સવ: તયો: અસવ: પ્રાણા:
તેષાં સુખાનિ: (સત્-આમ-આનન્દ-મહ-અસુ-સુખાનિ) (એતદપિ સમ્બોધનૈ-
કવચનમ્) ॥૨॥

^१सदर्थमु^२क्तोपम^३तारकाय सु^४बन्धुरा^५मजयाङ्गसार ।

सदर्थमुक्तोपमतारकाय सुबन्धुरामजयाङ्गसार ॥३॥

१. सदर्थः समर्थः । २. मुक्तोपमः । ३. तारण स्त्रीरहित (?) । ४. अङ्ग इति कोमलामन्त्रणे । ५. सा लक्ष्मीः तां रति ददाति (सार) । ६. सदर्थः सद्भिः अर्थ्यते । अथवा सन्तः रुचिर अर्था भावा यस्य । ७. मुक्तोपमः लक्ष्मीरहितः मुक्तत्वात् । ८. तारं भास्वरं कारं (कायं) यस्य (स तारकाय) । ९. सुबन्धुः शोभनबान्धवः उपकारित्वात् । १०. अरीणां समूहः आरम् । आमा रोगाः । तेषां जयो यत्र (सुबन्धुः आर-आम-जय) । ११. अङ्गेन सारः प्रधानः (अङ्गसारः) ॥३॥

^१सत्यागमासारवरङ्गना^२ना-दराधिकान्तो लु^३समाननन्द ।

सत्यागमासारवरङ्गनाऽनादराधिकान्तो लसमाननन्द ॥४॥

१. सत्यागमासारवरङ्ग । सत्यसिद्धान्तस्य (आ) सारो वर्षः तेन रम्यदेह । २. नानादराधिकान्तः-नानाभयाधिकानां मनःपीडानाम् अन्तो विनाशो यस्य (नाना-दर-अधिक-अन्त (दरः भयम्) । ३. देदीप्यमानदेह । ४. सत्याग - सदान (स-त्याग - त्यागेन-दानेन सहित) । ५. मासार श्रीवर (मा-लक्ष्मीः तस्याः सारः) । ६. वा(व)रङ्गनाः नायिकाः तासु अनादरः तेन अधिकतो रमणीयः (अधि-अधिकतः कान्तः रमणीयः । वरङ्गना-अनादर-अधि-कान्त) । ७. अलसश्चासौ मानश्च पूजा तेन नन्दति वर्धते सः [लसश्चासौ मानश्च पूजा] (लस-माननन्द) । लसः सुशोभः ॥४॥

गुरो^१ स^२दालोक न^३बाल भाल विभावरीनाथविभास्वभाव ।

वामेय मे^४ कामितका^५ तनु श्री-गुरो^६ स^७दालोकनवाऽऽलभल ॥५॥

१. सत् प्रधानम् । आलोको ज्ञानं यस्य (सत्-आलोक) । २. गुरुललाटे चन्द्र-विभावत् स्वभावो यस्य निर्मलत्वात् (न बाल भाल-विभावरीनाथ-विभा-स्वभाव । न बाल अबाल अर्थात् गुरु, लाल-ललाट, विभावरीनाथ-चन्द्र) ।

३. (वामेय - वामातनय-पार्श्वप्रभो ! । ४. मे मम, कामितका [कामितकम्] इष्टसुखम्) । ५. तनु-विस्तारय । ६. श्रीगच्छि । ७. सदा नित्यम् । ८. लोकेभ्यः नवः स्तव्यो यस्य (लोक-नव, व-बयोः चित्रकाव्ये ऐक्यात् प्रथमपादे 'न बाल' इति अत्र च 'न वाऽऽल' इति ग्राह्यम् । 'नु स्तुतौ' इत्यस्मात् धातोः नवः स्तव्यः- स्तवनम्) अलीनाम् इयं आला, आला चासौ भा च कान्तिः ता (ताम्) लाति गृह्णाति चमर (भ्रमर) कान्ति सदृश इत्यर्थः (आल-भा-ल) ॥५॥

^१कल्याणमालाकरणाधिहारी ^२कल्याणमालाऽकरणाऽऽधिहारी ।

^४कल्याणमालाऽकरणाधिहारी ^५ऽरीकल्याणमा ^७ऽलाकरणा ^९ऽधि हारी ॥६॥

१. कल्याणश्रेणिकरणेन अधिहारी-रम्यः । २. स्वर्णस्य मा-लक्ष्मीः तस्या ला ग्रहणम् न करोति नीरागत्वात् । (कल्याण-मा-ला-अकरण) । ३. आधिः चित्तपोडा तां हरति इत्येवंशीलः । आधि-हारी । ४. कल्यः प्रधानः आणः तं मलति धारयति कल्याणमालाः (कल्य-आण-माल) । ५. लं (अकम्) अदुःखं (दुःखम्) रणः सङ्ग्रामः तौ अधिजहाति । (अक-रण-अधिह-अकरणाधिह) । ६. अस्त्रिचासौ इः कामः तस्य कल्यर्थं सङ्ग्रामार्थं आणः शब्दः सिंहनादः तम् मनोति (मिनोति) विनाशयति सः (अरि-इ-कलि-आण-म - अरीकल्याणम्) । ७. आलम् अलीकदानम् आ सामस्त्येन न किरति क्षिपति स (आल-आ-करण - आलाकरण) । ८. बुद्धिरहितं यथा भवति सः (अधि) । ९. हारधारी (हारी-हारः यस्य अस्ति हारी) वीतराग-त्वात् । (वीतरागो हारं धारयति तथापि तत् तस्य धारणम्, अधि-अनासक्तवृत्त्या अत एव अधि-बुद्धिरहितम्) ॥६॥

इत्थं स्तुतं यमकैरवेन्दुं चारूपभूमिरमणीरमणीयहारम् ।

श्रीपार्श्वनाथजिनयं जिनपद्मयाऽऽढ्यं ध्यायामि भावसहितं

सहितं समन्तात् ॥७॥

१. यमानि एव कैरवाणि (यमाः महाव्रतानि)

(प्रेषक : आ. विजयप्रद्युम्नसूरि)

